

JAPONYA'NIN MODERNLEŞME DENEMESİ (*)

Yazan: **Özer OZANKAYA**

Sosyoloji Asistanı

Sizlere, Asya kıtasının sanayileşmiş tek toplumu olan Japonya'nın modernleşme denemesini anlatmak istiyorum.

Konuşmam üç bölümden kurulu olacaktır: önce modernleşme kavramının neleri ifade ettiğini kısaca belirteceğim. İkinci olarak Japonya'nın modernleşme denemesini bu genel çerçeve içinde anlatacağım. Son olarak da Japon modernleşme denemesiyle Türk modernleşme denemesi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirtmeğe çalışacağım.

Son yıllarda «modernleşme» terimi toplumbilimciler tarafından sık sık kullanılmaktadır. Bu terimle bu bilim adamları, Ortaçağ sonlarından itibaren Batı Avrupa'da başlayan ve bugün ise dünyanın her yanında etkilerini duyuran büyük değişimleri ifade etmektedirler. Modernleşmenin iktisadî alandaki görünüşü sanayileşme, siyasî alandaki görünüşü ise halk kitlelerinin idareye gittikçe artan ölçüde katılmalarıdır. Aslında «sanayileşme» ve «halkın idareye katılması» terimleri de çok geniş toplumsal değişme olaylarını ifade etmektedirler. Bu bakımdan modernleşme kavramının muhtevasını belirtmemiz gerekiyor.

I. Her «değişme» incelemesinde olduğu gibi, modernleşme terimi ile ifade edilen çok yönlü değişmelerin incelenmesinde de bir başlangıç durumu, bir varış durumu, bir de ikisi arasındaki geçiş safhası bulunması gerekir. Ancak her toplum, her zaman, canlı ve dinamik bir özellikte olduğundan «başlangıç» ve «varış» dönemlerinin tesbitinde bir dereceye kadar itibarlık bulunacağı unutulmamalıdır.

(*) Bu yazı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Syracuse Üniversitesi'nin Sosyoloji Bölümünde hazırladığım «Türkiye ve Japonya'da Sosyal Değişme ve İktisadî Gelişme» konulu Master tezimin bir bölümü olup, Türk Siyasî İlimler Derneği'nin 27 Kasım 1964 tarihinde düzenlediği konferansta sunulmuştur.

Modernleşme hareketinin başlama noktasındaki bir toplum «geleneksel toplum», «varış» noktasındaki bir toplum ise «sanayi toplumu» olarak nitelenmekte ve geleneksel ve sanayileşmiş toplum modelleri, ideal tipleri çizilmektedir.

Geleneksel bir toplumun özellikleri şöylece tesbit edilmektedir: toprağa, yani tarıma dayalı bir ekonomi; ilkel bir teknoloji ve zayıf üretim; toprak sahibi seçkinlere ve bölgeciliğe dayalı bir siyasî yapı; hiyerarşik ve iki ögeli bir sosyal sınıf yapısı : en üstte nisbeten dar bir yönetici seçkinler grubu, altta ve seçkinlerden çok aşağıda ise idare edilen «basit» halk kitleleri; geniş aile düzeni ve ailenin aynı zamanda bir üretim birimi olması; yaygın bir cehalet ve kaderci bir hayat görüşü; toplum içinde statü ve rollerin, insanların ne yapabildiklerine göre değil, kim olduklarına göre dağılması; kanun ve kuralların kişiye göre değişen şekillerde uygulanması ve görev ve hakların sınırlarında belirsizlik. Böyle bir toplumsal çevre içinde teşekkül eden insan kişiliği de «otoriter insan kişiliği»dir. Otoriter insan kişiliğinin başlıca özellikleri, kendisinden yaşca, ya da mevkiye daha büyük olanlara karşı sorgu - sualsiz bir itaat beslemeleri, kendisinden daha küçük olanlardan da aynı şekilde bir itaat - beklmeleri; fertlerarası münasebetlerde daima taraflardan birinin kuvvetli, ötekini de zayıf olacağını düşünmeleri, ve uymazlığı (non - conformism'i) asla hoş görmemeleridir.

Sanayileşmiş toplumun özelliklerini de yine bir kaç çizgiyle belirtelim: yalnız tarıma değil, daha önemli olarak sanayi ve hizmet sektörlerine dayalı bir iktisadî yapı; yüksek bir iktisadî verimlilik; tarımın ticaretleşmesi: yani tüketim için değil, pazar için üretim ve para ekonomisinin kurulmuş olması; iki ögeli toplumsal sınıf yapısı yerine, geniş yatay ve dikey toplumsal hareketlilik; aile: iktisadî bir birim olmaktan çıkmış olan dar aile; nüfusun tarım sektöründen şehir ve sanayi merkezlerine göçmesi sonucu olarak büyük nüfusları barındıran şehirlerin yaygın olması; insan: tabiata hâkim insan; etrafındaki tabii çevrenin kendisi tarafından anlaşılabilir ve kontrol edilebilir bir takım fizik kanunlarına tabi olduğunu bilen insan; etrafındaki toplumsal çevrenin de izahını yapabilen, yeteneklerini geliştirmek hususunda sınırsız bir potansiyeli olduğunu bilen ve bu yüzden, kendinden aşağıdakine bakıp teselli bulmayı değil, kendisinden yukarıdakileri örnek edinmeyi tercih eden insan. Siyasî yapının özellikleri: siyasî iktidarın layikleşmesi; hükümet görevlerinin farklılaşması, yani mesleki bir bürokrasinin ortaya çıkması.

Modellerini çizdiğimiz geleneksel toplumdan sanayileşmiş topluma geçmeğe yol açan toplumsal değişme faktörlerine gelince, burada toplumsal değişmenin faktörleri konusunu geniş bir şekilde incelememize imkân olmadığından, şu kadarını söylemekle yetinmek istiyorum: toplumların değişme tarihlerinde, kurulu düzenden yaygın bir memnuniyetsizliğin ve başka toplum ve kültürlerle temasın, değişmenin ana faktörleri öneminde olduklarını görüyoruz.

II — Şimdi, modernleşme kavramının bu genel izahına bağlı kalarak, Japonya'nın modernleşme denemesini görelim: Önce Japon toplumunun geleneksel durumunu, sonra da bu geleneksel durumda değişmelerin nasıl ortaya çıktığını görelim.

Japon toplumunda, geleneksel toplumun biraz önce saydığımız özelliklerinin birarada bulunduğu bir durumu, bu ülkenin 14. yüzyıldan önceki tarihi içinde bulabiliyoruz. Gerçekten, Japon toplumunda bugün bile geleneksel unsurlara sık sık rastlanmakla birlikte, geleneksel unsurları yıkan bir gelişme süreci, 14. yüzyıldan buyana süregelmiştir. Bu yüzdendir ki, Japon toplumu üzerine yazılan her inceleme eseri «fakat, aynı zamanda» şeklindeki ihtirazi kayıtlarla doludur. Örneğin, Japon toplumu sanayileşmiş bir toplumdur; fakat aynı zamanda nüfusunun yüzde 40 ı tarım dalında çalışmaktadır. Bu gerçek, diğer bir çok ihtirazi kayıtların kaynağını teşkil etmektedir: geniş aile düzeni, hiyerarşik bir toplumsal yapı ve otoriter fertlerarası münasebetler, statünün doğumla kazanılması, vs. gibi geleneksel unsurlar, bugünkü Japon toplumunun sık sık görülen tezahürleridir ve tarıma dayanan küçük yerleşme yerlerinin yaygın olmasından ileri gelmektedir.

Geleneksel unsurları yıkagelen olaylar ise, demin belirttiğimiz gibi 14. yüzyıldan başlar. Ashikaga Devri diye adlandırılan 1333 - 1568 tarihleri arasındaki dönem için, Japon tetkikçileri, İngiltere'deki sanayi inkılâbının başlıca unsurlarının gerçekleştiği bir dönem demektedirler. (1) Bu dönemde, tarım metotlarındaki reformlar sayesinde (çiftçiye gübre dağıtılması, iyi ekin ve ağaç türleri verilmesi, vs.) dekar başına üretim 2, hattâ 3 misli artmıştır. (2) Bunun yanında el-sanatları sanayisi oldukça gelişmiş, böylece hem teknik ilerlemiş,

(1) Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change, How Economic Growth Begins* (Homewood, Illinois: The Dorsey Press, Inc. 1962), s. 330.

(2) Edwin O. Reischauer and John K. Fairbank, *East Asia: The Great Tradition (A History of East Asian Civilization, Vol. I.)* (Boston: Houghton Mifflin Co., 1958), s. 557.

hem de gelirler artmıştır. Ticaret gelişmiş, toptancı ve perakendeci bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. 15. yüzyıldan başlayarak paranın kullanılması son derece yaygınlaşmış ve bir para ekonomisi gerçekleşmiştir. 15. yüzyılda, Japonya'daki Kore elçisi, hatıralarında, bu ülkede paranın ne geniş bir kullanılma gücü olduğunu hayranlıkla kaydediyor ve «parayı herkes kabul ederdi; dilenciler ve prostitütler ise paradan başka bir şey kabul etmezlerdi» diye yazıyordu (3).

Yine Ashikāga devrinde dış alemle münasebetler de hayli sıklaşmış, Çin ve Koreyle ticaret gelişmiş bulunuyordu. Japon gemiciler Malaya yarımadasına kadar gidiyorlardı. Batıyla temasları ve Batı hakkında bilgi edinmeleri de buralarda karşılaştıkları Portekizliler aracılığıyla oldu. Onlardan edinlikleri yeni bilgiler, yeni imâlat teknikleri, ateşli silâhlar, vs. Japon iktisadî hayatında değişimleri hızlandıran unsurlar oldular.

Japonların, çok eski zamanlardan beri başka toplumlardan kültür ithalinde buldukları bilinen bir husustur. 14. yüzyıla kadar özellikle Çin'den, 14 ve 15. yüzyıllardan başlayarak da Portekizliler ve özellikle Hollandalılar aracılığıyla Batı Avrupa'dan kültürel ictibaslarda bulunmuşlardır.

Japonya'nın siyasî yapısı ise, 17. yüzyıla kadar, bazan bütün ülkeye şamil merkezi bir idare, bazan feodal beyliklerin hakimiyeti şıkları arasında bir sarkaç hareketi göstermiştir. Bu hareket üç defa tekerrür etmiştir. Ancak merkezî idarenin kurulduğu her defasında, temelleri daha sağlam kurulmuş, yetkileri daha geniş olmuştur. (4)

Feodal siyasî düzenin sonuncusu olan Ashikaga devri (1333 - 1568) sonlarına yaklaşırken, beylikler arasındaki iç savaşlar salgın halini almış bulunuyordu. 30 yıl kadar süren bu düzensiz dönem sonunda, Tokugawa ailesinden Büyük İeyasu bütün rakiplerini yenerek *Şogun*, yani Japonya üzerinde hakim siyasî iktidar sahibi lider haline geldi. Tokugawa devri diye adlandırılan ve ikibuçuk yüzyıl süren bu dönem, Japon toplumunun inceden inceye hazırlanmış bir kalıp içinde dondurulmak istendiği bir dönem olmuştur. Gerçekten, tekrar bölgeciliğe dönülmemesi için, Tokugawa idaresi bütün toplumsal hayatı kapsamı içine alan bir biçim getirmişti.

(3) Elçinin hatıralarından nakleden : Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins of Modern Japan*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1959), s. 72.

(4) Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, *op. cit.*, ss. 310 - 313.

Bir merkezî idare kurulmuştu; fakat bu, *daimyo* denilen feodal beylerin bertaraf edilmesi yoluyla olmamıştı. Bu beylerin isyanlarına yol açmamak için, yaşamakta devam etmelerine müsaade edilmişti. Fakat bir çok ince tedbirlerle bu beylerin nüfuz, servet ve kudretlerini arttıramamaları, bir araya gelip Şogun'a, yani merkezi idareye karşı harekete geçememeleri sağlanmıştı.

Japon toplumu kastlara bölünmüştü. En yukarıda İmparator ve saray asilleri bulunuyordu. Fakat İmparator, siyasî iktidarı kullanamayacak şekilde tecrit edilmişti. İmparator ve saray asillerinden sonra sırasıyla feodal beyler ve *Samurî* denilen muharipler sınıfı, çiftçiler, sanatkârlar ve tüccarlar geliyordu. Çiftçiler, hemen *Samurai*'dan sonraki sırayı tutuyordu, çünkü tarım toplumun iktisadî temeli sayılıyordu. Ticaret ise en aşağı sınıfı teşkil ediyordu, çünkü ticaret verimli bir faaliyet sayılmıyordu. Ayrıca müreffeh bir tüccar sınıfının doğuşunu kendi otoritesine karşı bir tehlike gören Tokugawa idaresi, ticareti sınırlıyan tedbirler aldı: bütün Japonya'yı dış alemden tecrit etti. Açık denize çıkabilecek gemi inşaatını ölüm cezası koyarak yasakladı. İnşasına müsaade edilen küçük gemilerin ise Asya kıtasına çıkmalarına, ya da ticarî mal taşımalarına, aynı ceza ile müsaade edilmiyordu. Japonya'nın içinde de iç - ticaret sınırlar ve kayıtlar altına alınmıştı. Her beyliğin sınırlarında gümrük idareleri kurulmuş ve malların girip çıkması çok sıkı kontrole tabi tutulmuştu. (5)

Her türlü değişme ihtimalini önlemek üzere yabancılarla temas yasaklanmıştı. Hristiyan misyonerler sınır - dışı edilmiş ve hristiyanlık yasaklanmıştı. Birkaç Çinli ve Hollandalı ticaret adamı hariç, bütün yabancılar sınır - dışı edilmişti. Hollandalıların kalmasına müsaade etmekten amaç. Batı hakkında bilgi edinmekti. Bir Japon idarecisi: «Barbarlara karşı kendimizi koruyabilmek için hem onları, hem de kendimizi tanımalıyız. Barbarları tanımanın yolu, Hollandaca eserleri takip etmektir» diyordu. (6)

Şogun'un başlıca idari meselesi, *daimyo* denilen feodal beyleri kontrol etmektir. Bu amaçla her beyliğin sınırında pasaport ve gümrük memurları bulunduruluyor, böylece ticaret sınırlandırıldığı gi-

(5) Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword*, (Boston: Houghton Mifflin Co., 1946), ss. 61 - 62.

(6) Nakleden: Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1955), s. 2.

bi, feodal beylerin silâh biriktirmeleri de önlenmiş oluyordu. Şogun'un müsaadesi olmadan feodal beyler evlenemiyorlardı; böylece Şogun için tehlikeli olabilecek ittifaklar önlenmiş oluyordu. Bu tedbirlerin en meşhuru ise, her feodal beyin yılın yarısını başkent olan Kyoto'da geçirmeye ve yılın ikinci yarısında beyliğine dönerken, karısını ve çocuklarını başkentte, bir nevi rehine olarak bırakmağa mecbur tutulmalarıydı. *Sankin Kotai* adı verilen bu sistem sayesinde Şogun, kontrolü elinde bulunduruyor ve hiyerarşinin en yüksek kademesindeki yerini korumuş oluyordu. (7).

Ancak, toplumu dondurmak amacıyla alınan bu tedbirler, gerçekte yeni değişmelere yol açan faktörler oldular. Şöyle ki, bu tedbirler her kasta mensup insanlar arasında hoşnutsuzluk yarattı. Örneğin tüccar sınıfı, özellikle feodal dönemde, hayli müreffeh bir duruma gelmişti. Ama servetleri ne kadar büyük olursa olsun, resmi sınıf sistemi onlara en aşağı sınıf olarak muamele ediyor, giymek zorunda oldukları elbiseler, taşımak zorunda oldukları işaretler, bu aşağı statülerini gözle görünür kılıyordu.

Samurai (Muharipler) sınıfı, Tokugawa idaresinin getirdiği ikiyüz yıllık uzun barış dönemi içinde varlık sebeplerini kaybolmuş buldular. Bu görev kaybı, toplumdaki statülerinin de kaybolmasına yol açmıştı.

Bir başka memnuniyetsizlik kaynağı, Şogun'un İmparatora karşı olan tutumu idi. Tamamen tecrit edilmiş olan İmparator, saygıyla muamele görmekle birlikte, ülkenin yönetiminde hiç bir rol ve etkiye sahip değildi.

Bu arada, *Sankin Kotai* denilen rehine sistemi, bölgeler arasında ticaret ve seyahati geniş ölçüde arttırırken Kyoto, Edo, Osaka gibi büyük şehirler ortaya çıkıyordu. Bu şehirlerden her biri, daha 1725'de 300.000 in üzerinde nüfus barındırıyorlardı. 10.000 den fazla nüfuslu bir düzine şehir vardı. (8).

Sankin Kotai sistemi, feodal beylerin masraflarını arttırarak fakirleşmelerine yol açmıştı. Artan masraflarını karşılamak için bu beyler, bir yandan tüccarlara borçlanıyor, bir yandan emirlerindeki muhariplerin (samurai) tahsisatlarını kısıyor, bir üçüncü yandan da çiftçinin vergi yükünü arttırıyorlardı. Alacaklı tüccar kast dü-

(7) Ruth Benedict, *The Chrysenthemum and the Sword*, op. cit., s. 67.

(8) Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan*, op. cit., s. 13.

zeninde gedikler açarak yükselme çabalarına girişiyor, samurai ve köylüler ise gittikçe kötüleşen mali ve toplumsal durumları dolayısıyla tehlikeli şekilde memnuniyetsizliğe kapılmış bulunuyorlardı. Köylü isyanları, Tokugawa devrinin son elli yılında salgın hastalık halini almış bulunuyordu.

Böylece askerler, tüccarlar ve köylüler, Tokugawa idaresinin karşısına geçmiş bulunuyorlardı. Bu memnuniyetsizlik döneminde bir yandan büyük şehirlerde eğlence yerlerine, moda, tiyatro ve güzel sanatlara rağbet artar ve insanlar bu yolla hayatın sıkıntılarından uzaklaşmaya çalışırken, bazı daha düşünceliler, eski kutsal yazılara dönerek, sıkıntılarına çareyi bu yazılarda bulmaya çalıştılar. (9) Bu çabaların bir sonucu, dini inançların yeni bir yorumu tabi tutulması oldu. Rahip İshida Baigan'ın Zen Buddiizm ve Konfüçyüs dinine verdiği yeni yorum, çok çalışmayı, çok kazanmayı ve tasarruf etmeği teşvik ediyor, özellikle tüccarlar ve köylüler arasında geniş kabul görüyordu. Bu gelişmelerin Japonya'da, Protestan ahlâkının Avrupa'da oynadığı role benzer bir rol oynadığını ileri süren sosyologlar olmuştur. (10).

Bu çabaların ikinci sonucu Japon tarihi üzerinde yoğunlaşan çalışmalar olmuştur.. Bu çalışmalar Japon tarihinde İmparator'un ülkeyi doğrudan doğruya yönettiği devirler bulunduğunu ortaya çıkardı ve İmparatora karşı bağlılık ve sevgi mistik bir şekil aldı. Şinto dini şeklini alan bu bağlılık, İmparator'un gerçek iktidar sahibi olduğu inancını yayarak Tokugawa idaresinin meşruluğunu şüpheli kıldı.

Bir başka grup, özellikle samurai sınıfından olanlar, Hollandaca yazılmış eserler yoluyla teknik ve iktisadî alanlara yöneldiler. Batı Avrupa'daki gelişmeler ve Batı'nın güçlü durumu, bu çalışmaların hem önemini, hem de yoğunluğunu arttırdı. Artık Hollandaca öğretiliyor, fizik, matematik, Jeoloji, coğrafya, astronomi, denizcilik, madencilik, mühendislik, askerî taktikler, tıp, idare... ilâh

(9) E. O. Reischauer, *East Asia: The Great Tradition*, op. cit., Bölüm XIII; G. B. Sanson, *The Western World and Japan*, (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1950), Bölüm IX ve X.

(10) Japonya'nın iktisadî gelişmesinde dinî değerlerin rolü konusunda Robert N. Bellah'ın değerli incelemesi *The Tokugawa Religion* (Glencoe, Illinois: Free Press of Glencoe, Inc., 1957). Ayrıca bkz.: Eliezer B. Ayal, «Value Systems and Economic Development in Japan and Thailand», *The Journal of Social Issues*, Vol XIX, No. 1, 1963, ss. 35 - 51.

gibi alanlarda Hollanda dilinden eserler Japoncaya çevriliyordu. «Barbar Bilimleri Okulları» açılıyor, tercüme büroları kuruluyordu; kitaplarda yazılı bilimsel deneyleri yapmak için laboratuvarlar kuruluyordu. Bunları takiben demir dökümhaneleri, fırınlar, vs. kuruldu. Ticarî karakterde teşebbüslerde de bulunulmakla birlikte, mandencilik ve silâh sanayiine başlıca önem verilmekteydi. (11).

İçeride az önce saydığımız toplumsal çözülme olayları gittikçe şiddetlenerek devam ederken, 1853 de Amerikalı Amiral Commodore Perry birkaç Amerikan gemisiyle gelip, iki limanı Amerikan ticaretine açan ve Japonya'nın kendi ticaretini düzenlemek hususundaki hükümlerini sınırlıyan bir anlaşma imzalattı. Tokugawa idaresi buna karşı koyacak güçten mahrumdu. 1857 de yeni bir anlaşmayla, Amerikayla ticaret genişletiliyor ve Amerika'ya Japon toprakları üzerinde bazı hükümlerlik hakları tanınıyordu. Kısa zamanda öteki Batı ülkeleri de benzer haklar elde ettiler.

Ancak 1850 - 1870 arasındaki özel dünya şartları, yani A. B. D. nin iç - harplerle meşgul olması, Fransa'nın güçlenen bir Almanya ile karşı karşıya kalması, İngiltere'nin ise Hint isyanıyla meşgul olması, Japonya'yı sömürgeleşmek sonucundan kurtarmış, bu zamandan faydalanarak bu yabancı tehlikesinin nasıl savuşturabileceği konusunda geniş iş tartışma devri geçirmiştir. Tokugawa yöneticileri, «Kapıları açın ve Tokugawa'ya yardım edin,» diye yalvarıyordu. Biliyordu ki yabancı taleplerine karşı koyabilecek duruma gelmek, toplumun yapısında, kendisinin kabul edemeyeceği değişikliklerin yapılmasıyla mümkündür. Onun için kendi iktidarını devam ettirmek amacıyla, limanları ve iç - pazarları Batılılara açmayı teklif ediyordu. Fakat Tokugawa'ya karşı olan güçler (başlarında samurai üyeleri olduğu halde) «İmparatoru hakkı olan mevkiye getirelim; barbarları da kovalım» diye haykırıyordu. Bu, toplumda köklü reformlar yapalım, demektir. (12) Bu şiddetli tartışma dönemi içinde Tokugawa'nın yönetim gücü de azaldıkça azaldı ve en sonunda, 1867 yılında Şogun, yönetimi İmparatora geri vermek zorunda kaldı.

Özellikle orta ve aşağı kademe samurai üyelerden kurulu olan yeni yöneticiler, hemen bütün grupların desteğine sahiptiler. Çün-

(11) Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development*, *op. cit.*, ss. 3-4; 9-11; Chitoshi Yanaga, *Japan Since Perry*, (New York: McGraw-Hill Book Company, 1959).

(12) Thomas C. Smith, *Political Change and...*, *op. cit.*, s. 15; Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, *op. cit.*, s. 345.

kü Tokugawa idaresinden memnuniyetsizlik, bütün topluma yayılmış bulunuyordu. Çok güçlü olan yeni yöneticiler merkezî bir idare kurarak, çoktanberi ihtiyaç duyulan köklü toplumsal reformları gerçekleştirmeğe koyuldular.

Yeni liderlerin takip edecekleri temel ilkeler, 1868 yılında İmparator Meiji tarafından Beş Maddelik yemininde şöyle ifade edilmişti:

- 1 — İstişarî meclisler toplanacak ve her mesele kamu oyunca kararlaştırılacaktır;
- 2 — Devlet işlerinin görülmesinde bütün millet birleşecektir;
- 3 — Her şahıs istediği mesleğe girmek hakkına sahip kılınacaktır;
- 4 — Saçma adetler ve uygulamalar terkedilecektir;
- 5 — Bilgi, dünyanın her yanında aranacaktır. (13).

Görüldüğü üzere bu beş maddelik yemin, modernleşme kavramının ifade ettiği temel değişmelere işaret etmekteydi: bölgecilığe değil, millî bütünlüğe dayalı bir siyasî yapı; insanların statülerini doğumla değil, başarı esasına göre edinmeleri; bilgi dışı, batıl inançların terki ve çevresinde cereyan eden tabii ve sosyal olayların izahını yapabilen insanların yetiştirilmesi; nihayet halkın idareye katılması.

Meiji devri reformlarını burada ancak saymakla yetinebiliriz:

1 — Reformların ilki, bin yıldan beri başkent olan Kyoto'nun yerine Tokto'nun başkent yapılmasıdır. Bu, geçmişle bağların kesin olarak koparılması amacını taşıyordu (1868).

2 — Merkezî bir hükümetin kurulması ve yeni bir idare sisteminin ihdası : 1871 de feodal beylikler ilga edilerek, yerine valilikler kuruldu. Feodal toprak mülkiyeti ilga edildi ve toprak vergisinin, aynı değil, ancak nakdi olarak ödenebileceği esası kondu. Tarım topraklarının mülkiyeti satılabilir ve devredilebilir kılındı.

3 — Üçüncü olarak, 1869 da katı sosyal sınıf sisteminin ilgasını anabiliriz; her ferde istediği mesleğe girme hakkı tanınıyordu.

(13) Chitoshi Yanaga, «Adjustment to A New Technology: Japan in the Meiji Restoration,» *Yearbook of Education*, 1954, s. 229.

Bunu tamamlayan bir tedbir de, herkese eşit imkân veren bir mecburî eğitim sisteminin kabul edilmesiydi (1872). Aynı yıl din hürriyeti veriliyor, Hristiyanlığı yasaklayan kanun hükümleri kaldırılıyordu.

4 — Bir başka çok önemli tedbir de, feodal askeri düzenin sona ermesi, o zamana kadar samurai sınıfının tekelinde olan orduya, genel asker alma sisteminin getirilmesiydi (1873).

1880 lerde Batılılaşma çabaları o dereceyi buldu ki, bazı Japon liderleri, ciddi olarak, İngilizceyi ulusal dil yapmayı ve Kafkas ırkından faydalanıp plânlı bir *miscegenation* yaparak «ırklarını ıslah etmeği» düşünüyorlardı. Ancak bir Amerikalı dil bilginiyle bir İngiliz sosyologunun aleyhte mütalâa vermeleri üzerine bu düşüncelerinden vazgeçmişlerdir.

Yine bu reformlar cümlesinden olarak, kölelik yasaklanıyor, kadınlar ilk defa olarak, kocaları aleyhine boşanma davası açma hakkına sahip kılınıyordu (1873). 1872 de kızlar için ilk ilkokul, 1882 de de ilk lise açılıyordu. Üniversiteler ancak 1913 de kapılarını kadınlara açtılar. 1873 de 1200 yıldanberi kullanılmakta olan Çin ay takvimi terkedilerek yerine Batının Gregorien takvimi bırakılıyor ve 1876 da da Pazar günleri resmî tatil günü yapılıyordu. Batı etkisi yemek rejimine ve giyime kadar, her alanda görülüyordu.

Ancak belirtmek gerekir ki, bütün bu tedbirlere rağmen, Japon toplumunda, özellikle fertlerarası münasebetlerle, fert — devlet, yahut fert — idare arasındaki münasebetlerde geleneksel özellikler yalnız yaşamakta devam etmekle kalmamış, aynı zamanda yeni liderlerce teşvik edilmiş ve sanayileşmenin ağır yükünün mazur görülmesini sağlamak amacıyla istismar edilmiştir. Gerçekten, en yüksek yeri tutan, bir kuşaklık zaman içinde sanayileşmek amacının, önemli toplumsal ve ekolojik yer değiştirmeleri, psikolojik sıkıntıları, kurulu menfaatlerin sarsılmasını gerektireceği açıktı. Oysaki sanayileşme amacının gerçekleştirilmesi için, aynı halkın desteğine kaçınılmaz ihtiyaç vardı. Fakat feodal düzenden daha yeni çıkmakta olan bir tarımcı topluluğa sanayileşmeden, ulusal güçten, egemenlikten nasıl söz edilebilirdi? Yeni liderler bunun yolunu, sanayileşme, modernleşme ve ulusal prestij amaçlarını geleneksel bir ifade tarzına başvurarak, sadakat ve mükellefiyet kavramlarına irca etmekte buldular. Yerinde yorumlamalarla aileye, köye, vs. ye karşı duyulan bütün küçük sadakat duyguları, İmparator'un şahsında

tek bir bağlılığa yöneltildi ve böylece gerekli fedakârlık sağlanmış oldu. (14)

19. yüzyılın ortasında Japonya, Batı'nın en güçlü uluslarını, hiç bir müttefiki olmaksızın, modern bir ordusu bulunmaksızın, mali buhranlar içinde karşılamak zorunda kalan zayıf bir ülkeydi; sanayisi hâlâ el - sanatlarına dayalı olup, dış ticareti pek sınırlıydı. 1858 ve 1866 tarihli ticari anlaşmalarla Japonya yabancı ticaretine açık bir duruma düşmüştü. Gümrük tarifeleri uluslararası kontrol altına alınmış ve geri ekonomisini sanayileşmiş ülkelerin yıkıcı etkilerine tamamen tabi tutacak şekilde düşük bir seviyede tesbit edilmişti. Bu şartlar altında ticaret, sanayileşmiş ekonomilerin sömürge veya yarıömürge ülkelerdeki etkilerini Japonya'da da doğurdu: sanayi mamulleriyle rekabet edemiyen el - sanatları yıkıldı; bunu mali buhranlar takip etti; mali buhranlar ise yabancı müdahalesini davet ediyordu. İşte Meiji hükümetlerinin sanayileşme politikası bu şartlar altında şekillendi. Sanayileşmiş ülkelere karşı bağımsızlığını koruyabilecek güçte bir orduya sahip olmak, sanayileşme politikasına yön veren başlıca saik idi. (15)

Hükümetin iktisadi faaliyetleri iki türlü oldu: birincisi, iktisadi gelişmeye engel olan toplumsal kurumların reformlarla bertaraf edilmesi idi. Bu yönde alınan tedbirler şunlardı: lonca sisteminin ilgası, her türlü mesleklere girmede hürriyet tanınması, dahili gümrük resimlerinin ilgası, arazinin satılması ve bölünmesini önliyen yasakların kaldırılması, köylülerin feodal beylere aynı olarak ödemek zorunda oldukları mükellefiyetlerin kaldırılarak yerine, doğrudan doğruya hükümete ve yalnız nakdi olarak ödiyecekleri, miktarı ekine tabi olmıyan, belirli bir verginin bırakılması.

İkinci tür faaliyetler ise, devletin doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, iktisadi alt yapı denilen sabit sermaye yatırımları ile sınıai teşebbüsler ve bankalar, sermaye pazarları vs. gibi kurumların kurulması idi. Hükümetin doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlerde bulunması başlıca şu sebeplerden ileri gelmişti: özel müteşebbisler sınıfının bulunmayışı; başlangıçtaki teknik ve teşkilatla ilgili güçlükler. Gerçekten de hükümet önce, teknik yardım, sübvansiyon, ucuz ve kolay kredi gibi türlü devlet yardımları yoluyla özel teşebbüsü teşvik politikası uyguladı. Fakat kısa zamanda

(14) Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins of Modern Japan*, op. cit., s. 205.

(15) H. E. Norman, *Japan's Emergence as A Modern State*, (New York: Institute of Pacific Relations, 1964), s. 50.

uzun yol almak amaç ve kararında olan hükümet, bu yolun çok yavaş işlediğini gördü. Sonunda demiryolları, balıkçılık, demir-çelik üretimi, gemi inşaatı ve madencilik alanlarına çok geniş yatırımlara girişti. (16).

1868 - 1880 yılları arasında hükümetin sanayileştirme faaliyetleri, daha sonraki gelişmeler için gerekli temeli sağlamış bulunuyordu. Teknik eleman ve bir sınai iş - gücü yetişmiş bulunuyordu; yeni pazarlar bulunmuştu. Gerçekten Japonya, kendi topraklarında yabancı imtiyazlar daha devam ederken, yabancı ülkelerde benzer imtiyazlar edinmişti. Bu şartlar altında başlıyan sınai gelişme, günümüze kadar durmadan devam etmiştir.

Meiji reformcuları, teknolojik alanda, bankacılıkta, askerlik ve eğitim sistemlerinde, Batı'dan çok geniş iktibaslarla bulunmakla birlikte, çok yakın bir geçmişe kadar süregelen feodal düzenin, Japonya'nın siyasi ve sosyal hayatı üzerindeki derin izlerinin kısa zamanda kaybolması mümkün olmadı. Gerçekten, yeni bir hayat tarzı demek olan sınai medeniyetin kültürel ve psikolojik yönlerinin, teknik alandaki iktibaslar kadar çabuk yerleşemeyeceği açık bir gerçektir.

Geleneksel değerlerin, hükümetin amaçlarına hizmet edebilecek güçte yaşamakta devam edebilmesinin nedeni, Japonya'nın zırai temellerinde bulunmaktadır. Bu temeller, değişmeyen tarım hayatının önemli unsurlarıdır: çok küçük toprak parçaları, üretimin aile içinde teşkilatlanması ve elle çalışmanın çok yaygın ve yoğun oluşu. Bu unsurlarda devamlılık, ailenin bir üretim birimi olmaktan çıkmasına ve sosyal karakterinin değişmesine imkân vermemiştir. Ailenin refahı en yüksek önemi taşımakta ve üyeleri üzerindeki otoritesi de sınırsız olmakta devam etti. Dolayısıyla dayanışma ve itaat, yaşamının şartları olmakta devam etti. (17).

Birçok sanayi memleketinde sanayileşme, köyleri dağıtmış, hiç değilse köylü nüfus arasındaki dayanışmayı çok zayıflatmıştı. Bunlardan hiçbiri Japonya'da görülmedi. Japon köylülerinin iki özelliği vardı : bunlar bir yandan gündelik için çalışan sanayi işçisi du-

(16) *Ibid.*, ss. 112 - 114; Thomas C. Smith, *Political and Industrial Development*, *op. cit.*, ss 36 - 41.

(17) Japon toplumunda geleneksel unsurların yaşamakta devam edebilmesi ile Japon tarımı arasındaki ilişkiler konusunda bkz.: Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins of Modern Japan*, *op. cit.*

rumundaydılar, çünkü mülkiyetleri ellerinden çıkmış ve tarım işçisi durumuna düşmüşlerdi; fakat öte yandan da toprak sahibiyle aralarında feodal münasebetlerin bulunduğu bir kiracı, ya da yarıcı durumunda bulunuyorlardı: kiralara ekin üzerinden ve aynı olarak ödeniyordu. Şehirde yaşayan köylüler de her zaman için köylerine dönebilirlerdi. Görüldüğü üzere feodal bir ekonomik düzenden kapitalist bir ekonomik düzene geçiş, tarım sektöründeki toplumsal münasebetlerde kayda değer hiçbir değişme olmadan cereyan etti. Köy, küçük tarım işletmesi sorunlarıyla bağlı olan ve cemaatin kuvvetli otoritesi altında yaşayan küçük çiftçilerden kurulu olmakta devam etti. (18)

Nüfusun şehir ve köylere dağılışı oranları da, başka sanayileşmiş ülkelerde olduğundan tamamen farklı kalmıştır: entansif tarım yapılması dolayısıyla, tarım alanında yaşayan nüfus, 1868 den 1940 a kadar hemen hiç değişmemiştir. 1930'da tarımda çalışan nüfusun bütün çalışan nüfusa oranı yüzde 50.3 idi (19).

II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Japonya'nın geleneksel özellikleri konusunda, tanınmış Japon sosyologu Tadashi Fukutake, özet olarak şunları yazmaktadır (20):

Japonya'da bugün statü, toplumsal hayatta hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Bir Japon, ailesi içinde ve genel olarak toplum içinde, kendisinden üstün statüye sahip olanlara karşı kendisini aşağı görecektir ve bunu, kendinden aşağı statüye sahip insanlar karşısındaki üstün durumuyla telafi edecek şekilde yetiştirilmektedir. Bu yüzden Japon hayat felsefesinin ilk önemi verdiği husus, «kendinden yukarıya değil, daima kendinden aşağıya bakmak» tır. İnsanların çalışma yerlerindeki mevkileri arasındaki farkların da, o kimse-lerin şahıslarının farklı değerinde olmasından ileri geldiğine inanılır ve ona göre hareket edilir. Örneğin, kendinden yukarı mevkideki biriyle onun eşitmiş gibi hareket eden kimse, işinde güven içinde olamayacağı gibi, terfi etmeği de ümit edemez. İmparatorluk devrindeki eğitim sistemi de, umumun kabul ettiği fikirleri veya uygulamaları tenkit etmeği, hattâ üstünün herhangi bir hatasını düzeltmeğe kalkışmayı bile üste karşı meydan okuma sayan insanlar yetiştirmiştir.

(18) H. E. Norman, *Japan's Emergence as A Modern State*, op. cit., 69-70 ve 153-154.

(19) Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins...*, op. cit., s. 210.

(20) Tadashi Fukutake, *Man and Society in Japan*, (Tokyo: University of Tokyo Press, 1962).

Bu durumu anlayabilmek için, tekrar etmek gerekir ki eğitim Japonya'da insanları, etraflarındaki sosyal çevreyi körükörüne, olduğu gibi kabul edecek şekilde yetiştirmiştir. Toplumsal çevreyi tenkit etmeğe muktedir insanlar yetiştirmeye hedef edinmemiştir. Meiji devrinin yarılardan sonra ise, bilinçli bir şekilde halkın tenkit gücünden mahrum bırakılmasını amaç edinmiştir. Mecburi eğitim politikası bu okur-yazarlığı hükümet politikasını yaymak uğrunda istismar etmiştir.

İkinci Dünya Savaşını takip eden dönem bu durumda bazı değişmeler getirmiş bulunuyor; her ne kadar 20 yıl gibi kısa bir süre içinde Japon toplumunun tamamen değişmesi beklenemezse de, birçok önemli değişmeler olmuştur. Önce geleneksel değerlerde bir çözüme olduğunu görüyoruz. Savaştan sonra, demokrasi denilen yeni bir siyasi düzen ve onun değerleri Batılılar tarafından zorla Japonya'ya kabul ettirildi. Artık yanılmaz İmparator'a' karşı sorumlu bir Diyet değil, doğrudan doğruya halka karşı sorumlu bir hükümet vardır. Bu dışardan zorla kabul ettirilen demokrasi bazı aşırılıklara da yol açıyorsa da, toplum içinde ferdin de yerini almasına hizmet etmiştir. İnsanlar artık mevcut durumlarıyla yetinmek hususunda kendilerini baskı altına almamakta, statü ve cemaat bağlarıyla daha az bağlı bulunmakta ve herşeyden önce kendi kişisel ilgi ve çıkarlarını gözetmektedirler.

Yeni anayasa kadın - erkek eşitliği ilkesini getirmiş, yeni Medeni kanun aile münasebetlerini yeni Anayasaya göre düzenlemiştir. Primojenitür (mirasın en büyük erkek çocuğa bırakılması usulü) kaldırılarak, her çocuğun mirasa eşit hakkı olduğu kabul edilmiştir. Özellikle tarım alanında yeni kuşaklar modern tarım teknikleriyle mücehhez oldukça, aile içinde babanın ve diğer büyüklerin otoritesi önemli ölçüde azalmaktadır. Kitle haberleşme araçları da, genel olarak tarım nüfusunun, özel olarak da kadınların uyanmasında önemli rol oynamıştır.

III. Sözlerimi, Japon modernleşme tecrübesiyle, hepimizin yakından bildiği Türk modernleşme tecrübesi arasındaki benzer ve farklı noktaları belirtmekle bitirmek istiyorum. Benzer noktaları, genel olarak modernleşme kavramının tazammun ettiği değişmelerde buluyoruz: millî bilince ulaşmak, millî devletin kurulması; modernleştirici bir grubun ortaya çıkması ve siyasî iktidarı elde etmesi; siyasî ve kurumsal reformlar yapılması: örneğin feodal yapının tasfiyesi, modern bir idarî teşkilâtın kurulması, bankalar, sermaye pazarları, sabit sermaye yatırımları gibi iktisadî kurumların

kurulması, vs. Japonya ve Türkiye'de yapılan siyasî ve yapısal reformlar arasındaki paralellik açıkça görülmektedir: maziyle bağları koparmak için, yüzyıllarca başkentlik yapmış şehirlerin (Kyoto ve İstanbul'un) başkentlikten çıkarılması, katı ve kapalı sınıf sisteminin (Japonya'da çok daha katıydı) ilgası, kadın hakları, devletin iktisadî faaliyetlere, hemen tamamıyla aynı nedenlerle girişmesi, kıyafet vs. gibi konulardaki reformlar, bu paralelliğin örnekleridir.

Farklılıklara gelince, bunları, Türkiye'de modernleşme sürecinin daha geç başlaması ve hâlâ Japonya'nın ulaştığı seviyeye birçok bakımlardan ulaşılmamış olmasında özetleyebiliriz. Gerçekten şehirleşme, okur - yazarlık, kitle haberleşme araçlarından faydalanma, ve nüfusun tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında dağılışı gibi bazı modernleşme indeksleri bakımından 1960 Türkiye'sinin, 1920 Japonya'sı seviyesinde bile olmadığını görüyoruz. (21) Bu durumun nedenlerini iki ülkenin Jeo - politik durumları, modernleşme hareketinin başladığı tarihi dönem ve tevarüs ettikleri sosyal yapı ve kültür arasındaki farklılıklarda buluyoruz.

Jeo - politik bakımdan Japonya, modernleşmenin ilk şartı öneminde olan millî bir devletin kurulmasına çok daha elverişli bir

(21)	Bazı Modernleşme İndeksleri	Japonya 1920	Türkiye 1960
1.	20.000 veya daha çok nüfuslu yerlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı	% 23.1	% 18.2
2.	Okul çağındaki çocukların okula kaydolma oranı	% 98.8 (1)	% 42.0 (2)
3.	1000 kişiye düşen günlük gazete nüshası sayısı	107 (3)	45
4.	Üniversite öğrencisi oranı	% 3.9	% 0.23
5.	İşgücünün sektörler arasında dağılışı:		
	Tarım sektörü	% 53	% 68
	Sanayi sektörü	% 21	% 14
	Hizmet sektörü	% 26	% 17
	(1) 1918 de.	(2) 1959 da.	(3) 1924 de.

Bu çizelge, R. E. Ward ve D. A. Rustow (Der.) Political Modernization in Japan and Turkey, (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1964), s. 437'den alınmıştır.

durumdaydı. Gerçekten, tabii sınırlarla çevrili bir ada olması, etnik bakımdan, din ve dil bakımlarından mütecanis bir durumda olması dolayısıyla modern millî devletin kurulması için ideal elverişlilikte olan bir ortama sihipti. Cumhuriyet öncesi Türkiye ise üç kıtaya dağılmış toprakları, çok çeşitli etnik, din ve dil gruplarından kurulu halkı ve pek az tabii sınırlarıyla, modern millî devletin kurulmasına en az elverişli şartlarda bulunuyordu. Japonya, Batı'nın sanayi ülkelerinin en geç ulaşabildikleri ve tarihi şartlar dolayısıyla hiç bir zaman sömürgeleştiremedikleri bir ülke olmasına karşılık, Osmanlı İmparatorluğu, Batı sanayi mamullerinin ve Batı siyasî müdahalesinin en önce ulaştığı ülkelerden biri olmuştu.

İki ülkenin toplumsal yapısı ve kültürü ile ilgili farklılıklara gelince: Japonya'da her zaman yerli bir tüccar ve sanatkâr sınıfının bulunduğunu, Müslüman Türklerin ise tarih boyunca askerlik, din adamlığı, idarecilik ve çiftçilik alanlarında faaliyet göstermiş olduğunu, bu yüzden sanat ve ticaretin, zamanla devlete karşı sadakatlarını da kaybetmiş olan azınlıklar elinde kaldığını görüyoruz. Japonya'da dini değerler zamanla yeni yorumlamalara tabi tutulur ve çok çalışmak, çok kazanmak, tasarruf etmek dinin makbul gördüğü değerler arasına girerken, Türkiye'de din donmuş şekil ve kalıplardan ibaret kalmıştır.

Nihayet modernleşmenin cereyan ettiği tarihî dönemden ileri gelen farklılıklar vardır: Bir defa Japonya'nın iktisadî gelişmesi, doğrudan doğruya Meiji hükümetlerinin sanayileştirme faaliyetlerinin bir sonucu sayılamaz. Japonya'da tarım, ticaret ve el sanatlarının gelişmesi 14. yüzyıldan başlamış, Tokugawa devrinde bile devam etmiştir. Büyük şehirler kurulmuş, para ekonomisi yerleşmiştir. Sanayileşme faaliyetlerinin başarılı olması, her seviyede müteşebbis ve yenilikçi insanların nisbeten bolca bulunmasıyla mümkün olmuştur.

İkinci olarak Japonya, 20. yüzyılda az gelişmiş toplumların karşılaştığı sorunlarla karşılaşmamış, karşılaşmak zorunda kalmamıştır. Gerçekten, hızlı bir nüfus artışı, kitle haberleşme ve ulaştırma araçlarının halkın geniş ölçüde sesini duyurmasını sağlaması, halkın istek ve arzularının hızla artmasına yol açması, sosyal adalet ve sosyal refah telakkilerinin yayılması, bugün az gelişmiş toplumların gelişme politikalarını şekillendiren başlıca olgulardır. Oysaki Japonya bu sorunlarla karşılaşmamış, sanayileşmenin gerektirdiği fedakârlıkları ve sıkıntıları geniş köylü kitlesine yüklemesi mümkün olmuştur.

Sonuç olarak, İsviçreli Profesör Hansjörg Siegenthaler'in dediği gibi, «her toplumun iktisadî gelişmesini tek bir model içinde görmeğe çalışmak, özellikle siyasi alanda şüphe götüren bir çabadır. Çünkü, farklı iktisadi gelişme seviyesinde olsalar bile, aynı tarihi dönemde yaşayan toplumlarda cereyan eden olaylar, Bismarck Almanyası ve Nasır Mısır'ı gibi benzer iktisadi gelişme seviyelerini farklı tarihi dönemlerde yaşayan toplumlarda cereyan eden olaylardan daha fazla biribiriyle ilgilidirler. (22) Bu uzun ifadeyi, konumuz açısından şu şekilde özetleyebiliriz: Japonya, sosyal adalet içinde kalkınmak zorunda kalmamıştı; oysaki Türkiye, 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyal adalet içinde kalkınma zorundadır.

(22) Hansjörg Siegenthaler, Walt W. Rustow'un İktisadî Kalkınmanın Safhaları adlı kitabının eleştirisi: *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft, Journal of Economic Abstracts*'den alınmıştır. (July 1963, Vol I, No. 3, s. 365).